

ЧАСТ ПЪРВА

I. ГОСТ

Тая прохладна майска вечер чорбаджи Марко, гологлав, по халат, вечеряше с челядта си на двора.

Господарската трапеза беше сложена, както по обикновение, под лозата, между бистрия и студен чучур на барата, който като лястовичка пееше деня и нощя, и между високите бухлати чимшири, що се тъмнееха край зида, зиме и лете все зелени. Фенерът светеше, окачен на клончето на едно люлеково дръвче, което приятелски надвисваше миризливите си люлеки над главите на челядта.

А тя беше многобройна.

До бай Марка, до старата му майка и до стопанката му седяха около трапезата рояк деца – големи и малки, – които, въоръжени с ножове и вилици, опустошаваха мигновено хлябове и блюда. Те напълно оправдаваха турската дума: сомун душманларъ.

Бащата хвърляше от час на час добродушни погледи на тия запъхтели работници с остри зъби и несъкрусими воденици, усмихваше се и казваше весело:

– Яжте, татовата, да порастете! Пено, налеј паницата пак.

Слугинята отиваше при чучурчето, дето изстиваше руйното вино, наливаше и донасяше дълбока фарфорова паница. Бай Марко я поднасяше на децата, като казваше благоразположено:

– Пийте бре, маскири!

И паницата изреждаше всичкия народ. Очите на народа светваха, бузите се зачервяваха и той си облизваше с наслаждение устните. Тогава Марко се обърне към жена си, която се понавъси неодобрително, и каже строго:

– Нека да пият при мене – да не са жъдни за вино... Аз не ги ща да станат пияници, като пораснат.

Марко имаше свой практически възглед за възпитанието. Човек малообразован, от прежното време, той, със своя естествен здрав смисъл, разбираше добре човешката природа и знаеше, че онова, което се запрещава, по-силно се желае. По тая причина, за да ги заварди от наклонност към кражба, той поверяваше на децата си ключа от ковчега с парите.

– Гочо, иди отвори севлевия сандък и ми донеси кесията с минцовете!

Друг път поръчваше на другиго:

– На, татовата, иди ми отчети от панерчето с жълтиците двайсет рубета, та да ми ги дадеш, като се върна. – И излизаше.

Въпреки обичая на повечето бащи по онова време – додето обядват, да държат прави децата си, уж да ги научат на почит към старите – Марко винаги туряше своите на софрата. Също и кога имаше гости, той викаше синовете си да присъстват.

– Нека да добият господарски нрави – обясняваше той, – а не да се дивят и гушат пред хората, като Анко Разпопчето.

Анко Разпопчето се спряпаше от срам, колчем срещнеше човек в панталони от черно сукно.

Като беше постоянно слисан с търговските си работи, Марко само на трапезата виждаше народа си в куп и тогава допълняше възпитанието му по доста своеобразен начин:

– Димитре, не пресягай пред баба си на софрата, не бъди такъв фармасонин!

– Илия, не дръж ножа като касапин, не коли, ами режи човешки хляба!

– Гочо, що си се разкопчал като ахиевски читак? Па хвърляй феса, кога сядаш на софрата. Косата ти е пак порасла като на тутраканец; иди при Ганка да ти я остриже – казашки.

– Василе, сбери си дългите мотовили, да се сместят и други хора. Кога идем на полето, там се разтягай.

– Авраме, ти ставаш от софра, без да се прекръстиш, протестантино!

Но само когато беше разположен Марко, наставленията му имаха такъв тон: сърдит ли беше нещо, на трапезата царуваше гробно мълчание.

Дълбоко набожен и благочестив, Марко полагаше голяма грижа да вдъхне на синовете си религиозно чувство. Вечер, доде изчетеше повечерката си пред куностаса, големите бяха длъжни да присъстват на молитвата. Дойдеше ли неделя и празник, всички трябваше да идат на черква. Това беше закон неотменим. Нарушението му донасяше буря на къщата.

През едни велики пости той поръча на Кира да иде да се изповяда, понеже на сутринта щеше да се комква. Киро се върна скоро-скоро от черква.

Той не беше нито помирисал попа.

– Изповедà ли се? – попита баща му недоверчиво.

– Изповедàх се? – отговори синът.

– При кой поп?

Киро се смути, но отговори самоуверено:

– При поп Еня.

Той излъга; защото поп Еню беше млад поп и не изповядваше.

Марко усети тозчас лъжата, скокна сърдито, улови сина си за ухото и го изведе така на улицата. После го потири до черквата, дето го предаде на изповедника поп Ставря с думите: „Отче духовниче, изповядай това магаре!“ . И сам чакà в един трон, дор трая изповедта.

Още по-строго се отнасяше към ония, които изоставяха училището. Сам остана прост, Марко обичаше учението и учениците. Той беше от рода на ония родолюбци, жъдни ревнителите на новото умствено движение, с грижите на които в късо време България биде засеяна с училища. Той имаше доста мъгляво понятие за практическата облага, която можеше знанието да донесе на тоя народ от земеделци, занаятчии и търговци.

Марко гледаше угрижено как животът не даваше ни работа, ни хляб на ония, които излязяха от училище. Но той чувстваше, със сърцето разбираше, че в науката се крие някаква тайнствена сила, която ще промени света. Той вярваше в науката, както вярваше в Бога, без разсъждение. Затова и залягаше да ѝ бъде полезен по силите си. Той имаше едно славолубие – да бъде избран училищен настоятел в градеца си – Бяла черква¹. И всякога беше избран, понеже се ползваше с обща почит и доверие. На тая скромна обществена длъжност Марко не щадеше ни труд, ни време, но бягаше от всички други, често съпрежени с власт и облага, а особено – от конака.

Когато се вдигна трапезата, Марко стана. Той беше човек около петдесетгодишен, с висок, исполински ръст, леко приведен, но строен още. Лицето му, червендалесто, но опалено и позагрубяло от слънце и ветрове, поради честите му пътувания по кърища и панаири, имаше сериозно и студено изражение даже и когато се усмихваше. Големите му, надвиснали над сините му очи вежди усилваха тоя строг тон на физиономията му. Но някакво добродушие, честност и искреност се разливаха по нея и я правеха симпатична и непобедимо извикваше уважение.

Марко седна пак на постланото с червен китеник одърче, загнездено между високия чимшир, и запуши чибуката си. Домочадието му се разположи по-свободно на чергата до шумящата баричка, а слугинята донесе кафето.

Тая вечер Марко беше в добро настроение на духа. Той с любопитство следеше боричкането на ситите, с розови бузички деца, които цепеха въздуха със звънливите си смехове. На всеки миг те образуваха живописна група, из която шумно излязяха звънливи крясъчета, весели кискания, сърдити

¹ Сопот. Бяла черква е превод на турското название на тая местност: Акча клисе.

гласета: те приличаха на рояк птичета, що играят из клоните. Но тая невинна радостна игра сдоби изведнъж по-войнствен характер: ръчичките замахаха по-живо, размениха се малки юмручета, чуха се застрашителни крикчета и се вдигна писък и врява, птичийят концерт се обърна на сражение... Победители и победени – всички се затекоха към баща си да се тъжат или оправят. Един сочеше баба си за защитник, друг назначаваше майка си за прокурор. Сега от безпристрастен зрител Марко се обърна на съдия. По право и по длъжност той трябваше да гледа съдбата. Но съдията, въпреки съдебната практика, не щя да чуе ни обвинение, ни защита, а издаде присъда: някои погали по главичките, други потегли за ушите, а най-малките – сиреч обидените – той целуна по бузките.

И народът се умири.

Сега най-малкото човече, което спеше на ръцете на баба Иваница, разбудено от шума, изплака.

– Спи, бабината, спи, че турците ще дойдат да те грабнат – казваше му баба Иваница, като го люшкаше на коленете си.

Марко се навъси.

– Мале – каза той, – стига си плашила с тия турци децата! Ще им оживее страхът на сърцето.

– Ех, така зная аз – отговори баба Иваница, – и нази са с турци плашили... та и не са ли за плашене, да ги поразии Господ! Седемдесетгодишна жена съм и ще умра, дето го рекли, с отворени очи: нема да дойде благочестивото!

– Бабо, аз кога пораста, и бачо Васил, и бачо Георги, ще вземем нашата калъчка и ще изколим всички турци! – извика Петърчо.

– Оставете баре един жив, бабината!

– Как е Асен? – попита Марко жена си, която се задаваше от къщи.

– Огънят му мина – спи сега – отговори тя.

– Що му трябвало да гледа тия работи? – каза безпокойно баба Иваница. – Сега ей го болно.

Марко се понамръщи, но не отговори нищо. Трябва да забележим, че Асенча го беше втресло днес, защото из прозорците на училището беше видял трупа на обезглавеното дете на Генча Бояджият, що бяха докарали от полето в черковния двор. Марко прибърза да промени разговора и се обърна към децата:

– Сега мирувайте, да чуем бачо ви какво ще ни разкаже... после всички ще изпеете една песен. Василе, я разправи днес какво ви предава учителят?

– Урок по всеобща история.

– Добре, разкажи ни от историята: кое беше?

– Война за наследството на испанския престол.

– За шпаньолците ли? Остави ги, те не ни влизат в работа... Кажй нещо за Русия.

– Кое? – попита Васил.

– Например за Ивана Грозния, за Бонапарта, кога запалил Москва.

Марко не довърши думата си. Изрухтя нещо в тъмното дъно на двора; керемиди паднаха с трясък от стряхата на зида. Кокошките и пилците изкудкудечиха изплашени и се разхвърчаха насам с настръхнал перушиняк. Слугинята, която събираше там прострените ризи, изпищя и завика: „Хайдуты! Хайдуты!“.

В двора настана страшна смутня. Жените се изпокриха из стаите, децата се не чува, не видяха, а Марко, който беше храбър, прав, след като надникна в тъмното място, отдето дойде шумът, изчезна в една врата. Подир малко излезе из друга, при обора. Той държеше два пищова.

Това действие, колкото решително, толкоз и неблагоприятно, се извърши така бързо, щото Марковица нема време да се сети и да задържи мъжа си. Когато той изскочи из прага, чу се само премалелият ѝ глас, с който се смешаше грозното джавкане на кучето, спряно уплашено при чучура.

Действително чужди човек имаше там в сянката, между

кокошарника и обора, но тъмнината беше тъй гъста, че нищо не личеше там. Тя ставаше още по-непроницаема за Марка по причина на бързото му преминуване от светлината на фенера в мрака на нощта.

Марко влезе на пръсти в обора, като погали коня по задницата, да не се плаши, и погледна през дървените пречки на прозорчето. Било, че окоето му привикна на мрака, било, че тъй му се стори, той видя в ъгъла, до самото прозорче, нещо изправено, като човек, и съвършено неподвижно.

Марко насочи пищова, сниши се и извика страшно:

– Давра̀нма!

Той почака един миг с пръст на запънката.

– Бай Марко – прошушна един глас.

– Кой е тука? – попита Марко по български.

– Бай Марко, не се бойте, ваш човек съм!

И неизвестният се изпречи на прозорчето. Марко ясно видя сянката на непознатия.

– Кой си ти? – попита сепнато и недоверчиво Марко, като отдръпна пищова си.

– Иван, на дядо Манола Краличът син, от Видин.

– Не те познавам тука... що чиниш тука?

– Ще ти разкажа, бай Марко – отговори гостът, като си снишаваше гласа.

– Аз не мога да те видя... отдека идеш?

– Ще ви разкажа, бай Марко... отдалеч.

– Откъде отдалеч?

– От много далеч, бай Марко – пошушна ниско гостът.

– Откъде?

– От Диарбекир.

Тая дума като един проблясък огря паметта на Марка. Той си спомни, че дядо Манол има син в Диарбекир на заточение. Дядо Манол му беше стар приятел по търговски сношения и по голяма услуга.

Тогава излезе из обора, приближи се в мрака до нощ-

ния гостенин, хвана го за ръка и го въведе през обора в сламеника.

– Иванчо, ти ли си, бе? Аз те помня момченце... Ти ще ношуваш тука, утре ще видим – каза му Марко тихо.

– Благодаря ви, бай Марко... освен вас другико не познавах тука... – прошепна Краличът.

– Дума ли иска? Баща ти от мене няма по-добър приятел. Ти си у дома си. Видя ли те някой?

– Не. Мисля, когато влязох, никого нямаше на улицата.

– Влезе? Та тъй влезя ли се бе, синко? През покрива, на юруш! Не вреди, дядовият Манолов син ми е добър гостенин всякога, най-вече когато ми иде от толкова далеко място. Гладен ли си, Иванчо?

– Благодаря, бай Марко, не съм гладен.

– Не, ти трябва да хапнеш. Аз ще ида да умиря домашните, па пак ще дойда да си побъбрим... и да я нагласим. Хай, Бог да те поживи, какво щях да направя? – казваше Марко, като свалеше полека чакмака на пищова си.

– Прощавай, бай Марко, глупост страшна направих.

– Трай, доде се върна.

И Марко излезе и затвори вратата на обора. Той завари жена си и майка си премалели от страх, а като го видяха жив и здрав, те извикаха и го уловиха за ръцете, като че се бояха да не излезе пак. Марко се престори спокоен и ги сметна: той ги увери, че нищо не намерил на двора, че вероятно някоя котка или куче е бутнало тухлите, а глупавата Пена надала врява.

– Само разбудихме махалата – каза той, като увираше пищовите в кобурите, що висяха на стената.

Домашните се успокоиха.

Баба Иваница извика слугинята.

– Пено мари, да ти опустеят зъркалите – уплаши ни. Скоро изведи децата да идат да пикаят на син камък.

В тоя час вратнята се похлопа яката. Марко излезе на двора и попита:

– Кой тропа?

– Чорбаджи, отвори! – извикаха по турски.

– Онбашият – прошушна си Марко безпокойно, – трябва да го скрием на друго място. – И без да обръща внимание на новото хлопане на вратията, затече се в обора.

– Иванчо! – викна той в сламеника. Отговор нямаше.

– Заспал е. Иванчо! – викна по-силно.

Никой не се обади.

– Ах, ще е бегъл, завалията – каза Марко, като забележи едвам сега, че той завари вратата отворена на обора. После прибави угрижено: – Какво ще стане с това момче сега?

На всеки случай той го извика пак няколко пъти и като не доби отговор, Марко се върна към вратията, която се хлопаше силно, до строшаване.

II. БУРЯТА

Наистина при първото потропване на портата и без да помни и знае как, Иван Краличът се прехвърли обратно през зида и падна на улицата. Няколко мига той стоя зашеметен. После се озърна внимателно наоколо си, но видя само непроницаема тъмнина. Черни бурни облаци затуляха небето вече: вечерният хлад се бе преобърнал на студен ветреца, който шумеше жаловито из пустите улици. Краличът улови първата, която му се случи, и тръгна бързешката, като пипаше зидовете, за да се оправи, и се спряпваше в барите. Всички врати, кепенци, прозорци бяха затворени и глухи. Никаква светлинка през резките, никакъв признак на живот. Градецът беше мъртъв – такива са всички провинциални градове далеко преди полунощ. Доста време той се скиташе напосока, като мислеше да излезе някъде на края. Изведнаж той се сепна и спря под една широка стряха на пътя. Окото му разпозна някакви